УДК 341.4
DOI https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.13

І. С. Єленич, здобувач освітньо-наукового рівня
(доктор філософії)
Науково-дослідного інституту публічного права

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У статті досліджено порушення прав дітей під час російсько-української війни. Проаналізовано звіти міжнародних правозахисних організацій, які засвідчують, що за останні десятиріччя в ході збройних конфліктів та воєнного протистояння загинуло близько 2 млн. дітей, зазнали тяжких ушкоджень здоров'я – 12 млн. дітей, біля 300 тис. дітей безпосередньо брали участь у збройних конфліктах на боці урядових чи недержавних збройних утворень. Зауважено, що за період повномасштабного вторгнення рф на територію України в ході бойових дій 537 дітей загинуло, 1275 дітей зазнали різного ступеня поранення, близько 20 тис. дітей – депортовано та/або незаконно переміщено. Визначено, що Рада Безпеки ООН прийняла ряд Резолюції у яких визначене наступні форми порушення прав дитини у ході збройних конфліктів: вбивство та завдання ушкодження здоров'ю дітей; сексуальне насильство; залучення дітей до участі у збройних конфліктах; напади на цивільні заклади медицини та освіти; викрадення та депортація дітей; відмова у доступі до гуманітарної допомоги. Обґрунтовано, що всі зауваженні вище форми порушення прав дітей фіксуються у ході російсько-української війни та тягнуть за собою порушення таких прав дитини, як: право на життя, право на сім'ю, право на освіту, право на безпечне для життя та навчання середовище, право на захист від насильства та жорстокого поводження, право на здоров'я, право на повагу до честі та гідності, право на особистий розвиток, право на національну самоідентичність, право на індивідуальність та громадянство, право на свободу та особисту недоторканість, право знати своїх батьків та право на їх піклування та ін. Зауважено, в ході агресивного ведення війни рф по відношенню до українських дітей фіксуються воєнні злочини, які у відповідності до міжнародного законодавства не мають строку давності та передбачають відповідальність як безпосередніх виконавців, так і військово-політичного керівництва росії.

***Ключеві слова**: права дитини, збройний конфлікт, форми порушення прав дитини.*

I. S. Jelenich. Violation of children's rights during the Russian-Ukrainian war

The article examines the violation of children's rights during the Russian-Ukrainian war. The reports of international human rights organizations were analyzed, which testify that over the last decade, during armed conflicts and military confrontations, about 2 million children died, 12 million children suffered severe health damage, and about 300 thousand children directly participated in armed conflicts on the side of governmental or non-governmental armed groups. It was noted that during the period of the Russian Federation's full-scale invasion of the territory of Ukraine during hostilities, 537 children were killed, 1,275 children were injured to varying degrees, and about 20,000 children were deported and/or illegally relocated. It was determined that the UN Security Council adopted a number of Resolutions that defined the following forms of violation of children's rights during armed conflicts: killing and causing harm to the health of children; sexual violence; involvement of children in armed conflicts; attacks on civilian medical and educational institutions; abduction and deportation of children; denial of access to humanitarian aid.It is substantiated that all the above-mentioned forms of violation of children's rights are recorded during the Russian-Ukrainian war and entail violations of such rights of the child as: the right to life, the right to a family, the right to education, the right to a safe environment for living and learning , the right to protection from violence and ill-treatment, the right to health, the right to respect for honor and dignity, the right to personal development, the right to national self-identity, the right to individuality and citizenship, the right to freedom and personal integrity, the right to know one's parents and the right to their care, etc. It was noted that in the course of the Russian aggressive war against Ukrainian children, war crimes were recorded, which, in accordance with international law, do not have a statute of limitations and involve the responsibility of both the direct perpetrators and the military-political leadership of Russia.

***Key words**: children's rights, armed conflict, forms of violation of children's rights.*

Постановка проблеми. Дитячий фонд ООН відмічає, що з початку XXI ст. в ході збройних конфліктів та воєнного протистояння загинуло близько 2 млн. дітей, зазнали тяжких ушкоджень здоров'я – 12 млн. дітей, біля 300 тис. дітей безпосередньо брали участь у збройних конфліктах на боці урядових чи недержавних збройних утворень.

За даними ООН в результаті російсько-української війни Україна у 2022 році увійшла до 8 країн світу самих небезпечних для дітей країн (окрім України до списку було включено Ізраїль, Конго, Палестину, Афганістан, Ємен, Сомалі, Сирійську Арабську Республіку) [1]. За даними сайту «Діти війни» станом на початок квітня 2024 р. кількість дітей, які постраждали в ході повномасштабного вторгнення рф на територію України склала: 1275 дітей зазнали різного ступеня поранення, 537 дітей загинуло, зникло 2067 дітей, 14 дітей постраждало від сексуального насильства, 19 546 дітей було депортовано та/або примусово переміщено (за даними Національного інформаційного бюро – 744 тис. українських дітей піддано депортації). Інформаційний ресурс «Діти війни» у вказаних показниках враховує дані Офісу Генерального прокурора України, Національної поліції України, Національного інформаційного бюро та відкритих джерел рф.

© І. С. Єленич, 2024

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання порушення прав українських дітей в ході російсько-української війни розкривають у своїх статтях та публікаціях такі автори, як: А. В. Боровик, Є. Вакуленко, М. В. Герасимчук, П. І. Мандзик, А. Савчук, А. Стешенко та ін.

Мета статті – дослідження порушення прав дітей під час російсько-української війни.

Результати дослідження. Радою Безпеки ООН було прийнято Резолюції (№ 1261/1999 р., № 1882/2009 р., № 1998/2011 р., № 2225/2015 р. та ін.), які визначають наступні форми порушення прав дитини у ході збройних конфліктів: вбивство та завдання ушкодження здоров'ю дітей; сексуальне насильство; залучення дітей до участі у збройних конфліктах; напади на цивільні заклади медицини та освіти; викрадення та депортація дітей; відмова у доступі до гуманітарної допомоги [2].

Оскільки обсяг даного дослідження є обмеженим, тому ми зупинимося більш детально на характеристиці окремих видів із зауважених правопорушень щодо дітей під час збройних конфліктів.

Сексуальне насильство та зґвалтування дітей в умовах збройного конфлікту (сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, далі – СНПК) та характеризується як протиправне посягання однієї особи чи групи осіб на статеву недоторканість іншої особи. До видів сексуального насильства відносять зґвалтування, примус до вагітності чи аборту, сексуалізовані тортури, сексуальне рабство, проституція, примус до шлюбу або стерилізації, приниження, погрози та залякування сексуального характеру, примусове оголення, примусове утримування осіб різної статті у спільних приміщеннях без окремого туалету та душу [6].

СНПК порушує норми Міжнародного гуманітарного права та Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. У відповідності до положень міжнародного права СНПК – це воєнний злочин, який не має строку давності, до відповідальності за який притягується безпосередній виконавець та військово-політичне керівництво країни-агресора.

Часто СНПК використовується як засіб тортур, покарання за політичні, релігійні та громадські та погляди, участь у збройному протистоянні на стороні супротивника, з метою витіснення цивільного населення із стратегічно важливих регіонів, приниження та терору, для отримання доходів від сексуального рабства тощо [6]. Жертвами СНПК стають дорослі та діти різної статті і віку (наприклад, в ході російсько-української війни було зафіксовано, що найстаршому чоловіку-жертві СНПК на момент вчинення злочину було 84 роки).

Як вже зауважувалося нами вище, відповідно до офіційно зареєстрованих даних в Україні з 24.02.22 р. 14 дітей у віці від 4 до 17 років постраждали від сексуального насильства, в т.ч. у формі катування та примусового оголення, у половинні випадків жертвами такого насильства поряд із дітьми ставали їх матері [5]. Значна частина випадків сексуального насильства над українськими дітьми з боку російських військових є латентними, оскільки жертви могли виїхати за кордон, знаходяться на території рф або на окупованих територіях, бояться соціальної стигматизації, не усвідомлюють акти сексуалізованого насильства, не мають довіри до державних інституцій та правоохоронних органів, побоюються повернення російських військових на де окуповані території тощо.

Як зауважує німецька гуманітарна та правозахисна організація Kindernothilfe у своєму дослідженні «Дати дітям можливість говорити про це», російські військові використовують сексуальне насильство над дітьми як тактику агресивного ведення воєнних дій, оскільки армія рф не має чітких інструкцій щодо заборони сексуального насильства по відношенню до цивільного населення. СНПК звична практика, яка застосовувалася по відношенню до цивільного населення та військовополонених російськими військовими і у інших збройних конфліктах [7] (зокрема, під час першої та другої Чеченської війни).

Наслідками СНПК можуть бути смерть жертви, погіршення фізичного здоров'я жертви, втрата репродуктивних функцій, депресія, відчуття самознецінення та глибокого приниження, розлади сексуального характеру та ін.

Залучення дітей до участі у збройних конфліктах у світі має доволі розповсюджених характер, оскільки за даними ООН у 2023 р. зафіксовано залучення дітей до таких дій у 26 конфліктах на території п'яти географічних регіонів [1] (наприклад, в таких країнах, як: Демократична Республіка Конго, Судан, Ірак, Сирія, Сомалі, Афганістан, Лівія, М'янма, Нігерія, Колумбія та ін.). Зокрема, вербують дітей-солдатів різноманітні терористичні та екстремістські формування, повстанські рухи, незаконні військові угрупування, урядові збройні формування – Ісламська держава, Боко Харам, Червоні Кхмери, Аль-Шабаб та ін. З 2014 р. в Україні фіксуються непоодинокі випадки вербування дітей та залучення їх до бойових дій, зокрема, у діяльності таких незаконних збройних формувань на території ДНР та ЛНР, як батальйони «Народне ополчення Донбасу», «Імені св. Георгія Побідоносця», «Сомалі», бригади «Восток», «Призрак».

Використання дітей у збройних конфліктах здійснюється у якості комбатантів, терористів-смертників, секс-рабів, шпигунів, коригувальників, кухарів, підсобних робітників та ін. [4]. В ході російсько-української війни відмічаються факти використання українських дітей представниками окупаційної влади і військ для фото-, відеофіксації переміщення та дислокації частин ЗСУ (в т.ч. і завдяки смартфон-іграм), допомога в облаштування блок-постів та місць дислокації російських військових, їх матеріального забезпечення, охорони полонених та патрулювання населених пунктів. Представники країни-агресора на окупованих територіях проводять мілітаризацію освіти, залучають дітей до відпочинку у ванно-патріотичних таборах, до членства у «Юнармії», здійснюють примусову мобілізацію неповнолітніх осіб тощо.

Серед негативних наслідків безпосередньої участі дітей у збройних конфліктах виділяють такі: смерть, ушкодження здоров'я та каліцтво, психічні розлади і травми, розрив соціальних зв'язків (в т.ч із сім'єю),

обмеження доступу до базових соціальних послуг, зокрема таких, як освіта та медицина Діти-солдати можуть зазнавати насильства (в т.ч. і сексуального) та жорстокого поводження, ставати свідками вбивств і тортур, піддаються впливу радикальних терористичних та сепаратистських ідеологій, можуть зазнати соціальної стигматизації і дитячої криміналізації.

Викрадення та депортація дітей за національною ознакою, в т.ч. із окупованих територій входить до п'яти ознак геноциду народу та неодноразово зустрічалася і світовій історії. Наприклад, під час Другої світової війни нацистський режим депортував та вивозив дітей з окупованих територій з метою використання дитячої праці, проведення експериментів, а дітей з «арійської зовнішністю» – для всиновлення німецькими сім'ями. Також, випадки депортації зустрічалися у таких країнах, як Камбоджі під час правління Червоних Кхмерів, у межах індійсько-пакистанського конфлікту, в ході примусової депортації кримських татар у 1945–1946 рр. та ін.

Починаючи з 2014 р. після тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та захоплення частини Луганської і Донецьких областей російська влада почала вчиняти дії, щодо незаконного переміщення українських-дітей сиріт, які знаходилися на той час на окупованих територіях. Зокрема, в межах програми «Потяг надії» українських дітей-сиріт з окупованого Криму було вивезено на територію рф для усиновлення.

Випадки вивезення та депортації дітей з початком повномасштабного вторгнення рф на територію України набули значних масштабів, так станом на кінець лютого 2024 р. українська влада визнала 16 тис. випадків незаконної депортації українських дітей з окупованих територій України та територію АРК та рф (вказана кількість верифікованих даних) [5]. Свої дії країна-агресор пояснює ніби «порятунком» українських дітей, насправді їх віддають на усиновлення, для цього до російського законодавство було внесено зміни, які суттєво спростили процедуру усиновлення українських дітей, відмову від українського громадянства і набуття громадянства рф та автоматичного набуття дітьми, які не досягли 14 р. російського громадянства. Такі дії зумовлюють передачу українських дітей до іншої національної групи з відмінною від української мовою, культурою, історією і традиціями, це призводить до фактичному асимілюванню українських дітей у російське суспільство. У 2023 р. Міжнародним кримінальним судом у Гаазі було висунуто обвинувачення проти президента рф в.путіна та уповноваженої при президентові рф з прав дитини м.львову-бєлову у зв'язку із їх причетністю до депортації дітей з України.

Викрадення та депортація дітей тягне за собою ряд негативних наслідків:

– діти можуть зазнати психологічних травм (ПТСР, депресія, тривожність та ін.);

– депортація призводить до втрати національної самоідентичності та культурного спадку;

– порушуються права дитини, зокрема право на особистий розвиток, право на об'єднання із сім'єю, право на захист від насильства та експлуатації та ін.;

– для українського суспільства це призводить до втрати людського капіталу тощо.

Напади на цивільні заклади медицини та освіти

За даними Кабінету Міністрів України станом на 31.10.23 р. в ході російсько-української війни 3,5 тис. освітніх об'єктів та 1,5 тис. медичних закладів було частково або повністю зруйновано російськими військами [8], на кінець березня 2024 р. відмічаються такі показники: 3798 закладів освіти пошкоджено, 365 – зруйновано [9]. Серед закладів освіти руйнування зазнали школи, дитячі садочки, заклади позашкільної освіти, профтехосвіти, фахової передвищої освіти, вищої освіти, спеціальної, післядипломної та спеціалізованої освіти (співвідношення їх кількості станом на 23.02.23 р. відображено на рис. 1).

Рис. 1. Співвідношення кількості зруйнованих об'єктів освітньої сфери за даними (ілюстрація з відкритих джерел, за матеріалами сайту Forbes, https://forbes.ua/money/10-osvitnoi-infrastrukturi-ukraini-postrazhdali-vid-obstriliv-rosii-skilki-zbitkiv-nanesla-rf-ukrainskiy-osviti-20042023-13147)

Найбільшої шкоди заклади освіти зазнали через авіаудари, артилерійські та ракетні обстріли (в т.ч. і в результатів застосування касетних боєприпасів), мінування у випадку відступу, мародерства та вандалізму російських військових, використання шкіл для зґвалтування та жорстокого поводження з військовополоненими і цивільним населення, їх утримання під вартою. На окупованих територіях представники окупаційної влади

захопили освітні заклади, змушують адміністрацію та співробітників переходити на стандарти російської освіти, знищують українські підручники, вивозять матеріально-технічне забезпечення та ін. Країна-агресор не є учасником Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration), яка містить зобов'язання щодо попередження та реагування на напади на заклади освіти та використання їх у військових цілях під час збройних конфліктів. Україна, як країна-учасник даної Декларації, з метою забезпечення права на освіту та формування безпечного освітнього середовища під час воєнного стану затвердила план заходів щодо реалізації її норм, які спрямовані на відновлення освітньої інфраструктури та психологічну реабілітацію учнів, батьків та вчителів [10].

Руйнування закладів освіти порушує право дітей на освіту, обмежує їх можливості у доступі до навчальних програм та заходів, соціального середовища, що негативно впливає на їх розвиток, психічний і емоційний стан, адаптації та соціальну інтеграцію.

Висновки та перспективи. Звіти міжнародних правозахисних організацій засвідчують, що за останні десятиріччя в ході збройних конфліктів та воєнного протистояння загинуло близько 2 млн. дітей, зазнали тяжких ушкоджень здоров'я – 12 млн. дітей, біля 300 тис. дітей безпосередньо брали участь у збройних конфліктах на боці урядових чи недержавних збройних утворень. За період повномасштабного вторгнення рф на територію України в ході бойових дій 537 дітей загинуло, 1275 дітей зазнали різного ступеня поранення, близько 20 тис. дітей – депортовано та/або незаконно переміщено. Рада Безпеки ООН прийняла ряд Резолюції у яких визначене наступні форми порушення прав дитини у ході збройних конфліктів: вбивство та завдання ушкодження здоров'ю дітей; сексуальне насильство; залучення дітей до участі у збройних конфліктах; напади на цивільні заклади медицини та освіти; викрадення та депортація дітей; відмова у доступі до гуманітарної допомоги. Наразі, всі зауваженні вище форми порушення прав дітей фіксуються у ході російсько-української війни та тягнуть за собою порушення таких прав дитини, як: право на життя, право на сім'ю, право на освіту, право на безпечне для життя та навчання середовище, право на захист від насильства та жорстокого поводження, право на здоров'я, право на повагу до честі та гідності, право на особистий розвиток, право на національну самоідентичність, право на індивідуальність та громадянство, право на свободу та особисту недоторканість, право знати своїх батьків та право на їх піклування та ін. В ході агресивного ведення війни рф по відношенню до українських дітей фіксуються воєнні злочини, які у відповідності до міжнародного законодавства не мають строку давності та передбачають відповідальність як безпосередніх виконавців, так і військово-політичного керівництва росії.

Список використаних джерел:

1. Вакуленко Є. Звіт ООН: Україна опинилась серед 8 країн світу, де найбільша кількість вбитих, зґвалтованих і викрадених дітей. Вільне Радіо. URL: https://freeradio.com.ua/zvit-oon-ukraina-opynylas-sered-8-krain-svitu-de-naibilsha-kilkist-vbytykh-zgvaltovanykh-i-vykradenykh-ditei/ (дата звернення: 11.02.24).

2. Грубі порушення прав людини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд. *Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.* URL: https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/hrubi-porushennia-prav-dytyny-vnaslidok-zbroinoi-ahresii-proty-ukrainy-zahalnyi-ohliad (дата звернення: 18.02.24).

3. Герасимчук М.В. Конвенція про права дитини та участь неповнолітніх у збройних конфліктах. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_33359 (дата звернення: 03.03.24).

4. Мандзик П.І., Боровик А.В. Окремі аспекти міжнародно-правового механізму протидії залученню дітей до участі у збройних конфліктах. *Держава та регіони*. Серія: Право № 2, 2023 (24 квітня 2023 р., протокол № 9). С. 246–251.

5. Стешенко А. Наші діти: убивства, зґвалтування, примусова депортація і незаконне всиновлення. Що роблять окупанти з маленькими українцями. LB.ua/ URL: https://lb.ua/news/2023/03/01/547515_nashi_diti_ubivstva_zgvaltuvannya.html (дата звернення: 13.02.24).

6. Сексуальне насильство під час війни: права постраждалих повинні бут захищенні. Національна спілка журналістів України. URL: https://nsju.org/publikaczi%D1%97/seksualne-nasylstvo-pid-chas-vijny-prava-postrazhdalyh-povynni-buty-zahyshheni/ (дата звернення: 08.03.24).

7. Савчук А. Армія РФ застосовує сексуальне насильство як тактику – звіт. URL: https://www.dw.com/uk/armia-rf-vikoristovue-seksualne-nasilstvo-nad-ditmi-ak-taktiku-doslidzenna/a-68331059 (дата звернення: 14.02.24).

8. Скільки зруйнованих шкіл та лікарень уже відновили: Шмигаль назвав цифри. Слово і Діло. URL: https://www.slovoidilo.ua/2023/10/31/novyna/suspilstvo/skilky-zrujnovanyx-shkil-ta-likaren-uzhe-vidnovyly-shmyhal-nazvav-cyfry (дата звернення: 18.02.24).

9. 7 мільйонів дітей війни в Україні. URL: https://saveschools.in.ua/ (дата звернення: 11.02.24).

10. Декларація про безпеку шкіл. Міністерство освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua/ministerstvo/diyalnist/mizhnarodna-dilnist/deklaraciya-pro-bezpeku-shkil (дата звернення: 09.03.24).